

θηκε λείει νὰ τὸν μεταπείσῃ. Αὐτὸ τὸ φῶς, πὺν ἔμμεσα φωτίζει τὸν ἥρωα, παράσυρε τὸν E. B e t h e, Homer I 246 νὰ δεχτῇ, ὅτι στὸ παλαιότερο ἐπύλλιο, πὺν φαντάζεται, ὅτι διασκευάζει ἐδῶ ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος, ὁ Πάρις ἦταν ἀκόμη ἕνας ἀξιόλογος, γενναῖος ἥρωας ¹.

2. ΕΚΤΩΡ ΚΑΙ ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ

All mein Sehnen will ich, all mein Denken
In des Lethe stillen Strom versenken,
Aber meine Liebe nicht.
Horch! Der Wilde tobt schon an den Mauern,
Gürte mir das Schwert um, lass das Trauern!
Hektors Liebe stirbt im Lethe nicht.

Ἐξωτερικὴ καὶ στιγμιαία ἦταν ἡ ὁμοιότητα, πὺν βρέθηκε νὰ ἔχῃ στὸ Z ὁ Πάρις καὶ ἡ Ἑλένη μὲ τὸ Μελέαγρο καὶ τὴ γυναῖκα του. Ἡ ἀγάπη ὁμῶς τοῦ Μελεάγρου γιὰ τὴν Κλεοπάτρα ξαναγυρίζει στὴν ἀγάπη τοῦ Ἐκτορος γιὰ τὴν Ἀνδρομάχη. Ἐτσι τὸ τρωικὸ αὐτὸ ζευγάρι δείχνει μιὰν ἐσωτερικὴ, ψυχικὴ ὁμοιότητα μὲ τὸ αἰτωλικό. Ὅπως ὁ Μελέαγρος ², ἔτσι κι' ὁ Ἐκτωρ ἀγαπάει τὴ γυναῖκα του πὺν πολὺ ἀπὸ συμπατριῶτες, γονεῖς κι' ἀδέρφια:

Z 450 Ἀλλ' οὐ μοι Τρώων τόσσον μέλει ἄλγος ὀπίσσω,
οὐτ' αὐτῆς Ἑκάβης οὔτε Πριάμοιο ἄνακτος
οὔτε κασιγνήτων, οἳ κεν πολέες τε καὶ ἑσθλοὶ
ἐν κονίῃσι πέσοιεν ὑπ' ἀνδράσι δυσμενέεσσιν,
ὅσσον σεῦ...

Ἡ ἴδια πάλι σειρὰ τῶν προσώπων. Ὅμως γιὰ τὸν Ὅμηρο, καθὼς προσπαθεῖ νὰ ἀνυψώσῃ τὸ τρωικὸ αὐτὸ ζευγάρι, δὲν ἀρκοῦν τὰ λόγια τοῦ Ἐκτορος. Ἡ σκάλια τῶν προσώπων, πὺν ἀγαποῦν κι' ἀγαπιοῦνται, ξαναγυρίζει στὸ μέρος αὐτὸ δυὸ φορές ἀκόμη, ὥστόσο σὲ παραλλαγμένη μορφή, ὥστε νὰ μὴν ἀδυνατίσῃ μὲ τὴν ἐπανάληψη:

Ἡ Ἀνδρομάχη δὲν ἔχει μήτε πατρίδα πιά μήτε συγγενεῖς: ὁ Ἀχιλλεὺς κατάστρεψε τὴ Θήβη καὶ σκότωσε τὸν πατέρα της, τὸν Ἡετίωνα, καὶ τὰ ἑπτὰ ἀδέρφια της· κι' ἡ μητέρα της λίγον καιρὸ μετὰ ἔπεσε νεκρὴ ἀπὸ τὰ βέλη τῆς Ἀρτέμιδος. Γι' αὐτὸ κι' ἡ Ἀνδρομάχη ἀντικρύζει τώρα στὸν Ἐκτορα τὸν πατέρα, τὴ μητέρα, τὸν ἀδερφό, τὸν ἄντρα:

Z 429 Ἐκτορ, ἄτάρ σύ μοί ἐσσι πατήρ καὶ πότνια μήτηρ
ἡ δὲ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης.

¹ Πβ. τίς ἀντιρρήσεις, πὺν προβάλλουν στὸν B e t h e ὁ W i l a m o w i t z, Die Ilias und Homer 310 καὶ ὁ P. C a u e r, Grundfragen der Homerkritik 3 573.

² Βλέπε σ. 52 ἐξ.

Ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἡετίωνος στηρίζεται ἐπάνω σὲ μιὰ παράδοση, δείχνουν οἱ λεπτομέρειες, ποὺ δίνουν οἱ στίχοι γιὰ τὸν τάφο του¹. Γιὰ τοὺς ἀδελφοὺς δὲν μπορῶ νὰ κρίνω μὲ βεβαιότητα. Ὁ θάνατος ὅμως τῆς μητέρας, ποὺ δὲν ἔχει ὄνομα, εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐπινοήθηκε τῇ στιγμῇ αὐτῇ, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴ σκάλα, κάτι ἀνάλογο λοιπὸν μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς Ἀλθαίας ἀνάμεσα στοὺς πρέσβεις, ποὺ ἔρχονται νὰ ἐξιλεώσουν τὸ Μελέαγρον². Ἔτσι παρουσιάζεται ἡ Ἀνδρομάχη παντέρημη νὰ ἔχῃ κρεμαστὴ ὁλόκληρη ἀπὸ τὸν ἄντρα της.

Κι' ὕστερα στὴ διαδρομὴ του μέσα στὴν πόλιν ὁ Ἔκτωρ συναντᾷ μὲ τὴ σειρά τις Τρωάδες (238), τὴν Ἑκάβην (251), τὸν Πάρι μὲ τὴν Ἑλένη (313), τέλος τὴν Ἀνδρομάχην (394)³ : συμπατριώτισσες, μητέρα, ἀδελφὸ καὶ νύφη, γυναῖκα. Καὶ μόνο τῆς γνωστῆς μας πιά σκάλας ἡ πιστοποίηση θὰ ἦταν ἱκανὴ νὰ μᾶς δείξῃ, σὲ ποιοὺ πρόσωπο βρίσκεται ἀποκορυφωμένη ἡ ἀγάπη τοῦ ἥρωα, κι' ἂν δὲν ἀκολουθοῦσαν τὰ περίφημα λόγια του, ποὺ εἶδαμε πιὸ πάνω⁴. Καὶ στὰ λόγια αὐτὰ τοῦ ἀντρὸς ἀνταποκρίνονται τὰ ἔργα τῆς γυναῖκας—ἔτσι δημιουργεῖται ἡ τρίτη παραλλαγὴ τῆς σκάλας⁵. Γιατὶ κι' ἡ Ἀνδρομάχη ἀγαπᾷ τὸν ἄντρα της περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τὸν ἀγαποῦν συμπατριώτισσες, μητέρα κι' ἀδελφός. Οἱ πρῶτες μόλις τὸν βλέπουν, τὸν ρωτοῦν, ὅπως εἶναι δὲ καὶ φυσικόν, γιὰ τοὺς δικούς των συγγενεῖς (239). Ἐξακολουθῶντας τὴν πορεία του ὁ Ἔκτωρ συναντᾷ τὴν Ἑκάβην, τὸν Πάρι καὶ τὴν Ἑλένη καθὼς κοιτάζουν ἡσυχοὶ τὴ δική των δουλειὰ κι' ἀνάπαυση· μόνο ἡ Ἀνδρομάχη ἔχει ἀφήσει κάθε ἀτομικὴ ἀσχολία καὶ βρίσκεται στὸν πύργον ἀπάνω γιὰ νὰ παρακολουθήσῃ τὴ σκληρὴ μάχη⁶. Καὶ τῇ στιγμῇ,

¹ Στ. 418-20. Πβ. v. Wilamowitz ὁ. π. 313, P. Cauer ὁ. π. 573. Σφαλερὴ εἶναι τοῦ W. Kroll, Neue Jahrb. 29 (1912) 178 καὶ τοῦ Bethe ὁ π. I 245 ἡ γνώμη, ὅτι καὶ τοῦ πατέρα ὁ θάνατος εἶναι στιγμιαία ἐπινόηση τοῦ ἐπικοῦ.

² Βλέπε σ. 54.

³ Ἡ ἔκφραση παντοῦ ἡ ἴδια : 237, 242, 370, 392. Μόνο στὸ στ. 313 παραλλάζει.

⁴ Μὲ τὴν πιστοποίηση τῆς σκάλας τῶν προσώπων ποὺ ἀγαποῦν κι' ἀγαπιοῦνται ἔχομε καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικώτατον κέρδος : ἀποδείχνεται, ὅτι ὁλόκληρον τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ Ζ ἀποτελεῖ μιὰν ἐνότητα. Σφαλερὴ λοιπὸν εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Bethe, Homer I 225, II 315, νὰ ξεχωρίσῃ ἓνα παλαιότερον ἔπος, ὅπου ὁ Ἔκτωρ συναντοῦσε τάχα μόνο τὸν ἀδελφόν του καὶ τὴν γυναῖκα του, ὅχι τις Τρωάδες καὶ τὴν Ἑκάβην. Γιὰ τις ἀντιφάσεις, ποὺ νομίζει ὁ Bethe, πὼς ἀνακαλύπτει στὶς σκηνές αὐτές, κοίτα Wilamowitz ὁ. π. 306.

⁵ Θὰ πῆγαινε πολὺ, ἂν ὁ ποιητὴς ζητοῦσε νὰ προσθέσῃ καὶ τὸν τέταρτον τύπον, νὰ παρουσιάζεται δηλ. ὁ ἄντρας ν' ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκα του περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι τὴν ἀγαποῦν οἱ δικοὶ της. Ἀλλωστε αὐτὸ ἀποκλείεται τῇ στιγμῇ, ποὺ οἱ συγγενεῖς τῆς Ἀνδρομάχης δὲν ζοῦν πιά.

⁶ 321 τὸν δ' εὔρ' ἐν θαλάμῳ... (γιὰ τὸν Πάρι).

371 οὐδ' εὔρ' Ἀνδρομάχην λευκώλενον ἐν μεγάροισιν.

πὺν ἡ Ἑκάβη ρωτᾷ τὸ γυνὸ τῆς, γιὰ τὴν ἀφῆκε τὴν μάχη (254), ἡ Ἀνδρομάχη κλαίοντα μαλῶν τὸν ἄντρα τῆς, μόλις τὸν βλέπει, γιὰ τὴν δὲ νθέλει ν' ἀφῆκε τὴν μάχη καὶ νὰ κλειστῇ στὸ τεῖχος μέσα (407, 431).

Τὰ λόγια τοῦ Ἑκτορος στὴ μητέρα του (264), στὴ νύφη του (360), στὴ γυναῖκα του (441), ἂν τὰ συγκρίνωμε μεταξὺ των, παρουσιάζουν μιὰ μεγάλη ὁμοιότητα στὴν ἐξέλιξη καὶ στὴ διατύπωση τῶν νοημάτων· ὁ ποιητὴς ἀκριβῶς μὲ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτὴν ὁμοιότητα θέλησε νὰ μᾶς κἀνὴ νὰ προσέξωμε τὴ διαφορὰ στὴν ἀγάπη τῶν προσώπων, πὺν μιλοῦν¹: Μητέρα, νύφη καὶ γυναῖκα κἀνουν στὸν Ἑκτορα ἀπὸ μιὰ πρόταση: ἡ πρώτη θέλει νὰ τοῦ προσφέρῃ λίγο κρασί στὸ πόδι· ἡ δευτέρη τὸν παρακαλεῖ νὰ κάτση λίγο νὰ ξεκουραστῇ, ἡ τρίτη τὸν ἐξορκίζει νὰ μείνῃ γιὰ πάντα μέσα στὴν πόλη. Καὶ τὶς τρεῖς φορές ἡ πρόταση εἰσάγεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο: 258 ἀλλὰ μένε..., 354 ἀλλ' ἄγε νῦν εἴσελθε..., 431 ἀλλ' ἄγε νῦν ἐλέαιρε... Ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες ὅμως αὐτὲς ὁ Ἑκτωρ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ καμμιὰ. Στὶς δυὸ πρώτες γυναῖκες ἀρνιέται ἀπότομα: 264 μή μοι οἶνον ἄειρε... (αἰτιολογία τῆς ἀρνήσεως στὸ στ. 266), 360 μή με κάθις, Ἑλένη... (αἰτιολογία στὸ στ. 361)· καὶ μόνο στὴ γυναῖκα του μιλῶντας προσπαθεῖ ἔμμεσα νὰ καταλήξῃ στὴν ἀρνήση: 441 ἦ καὶ ἐμοὶ τάδε πάντα μέλει, γύναι, ἀλλὰ μάλ' αἰνῶς αἰδέομαι Τρώας... Αἰσθάνεται κανεὶς ἀμέσως, μὲ πόση δυσκολία ἀναγκάζεται ὁ Ἑκτωρ νὰ τῆς ἀρνηθῇ. Ὑστερα δίνει κι' αὐτὸς στὶς τρεῖς γυναῖκες ἀπὸ μιὰ παραγγελία καὶ στὸ τέλος προσθέτει, τί σκοπεύει αὐτὸς νὰ κἀνῃ, ὅχι βέβαια αὐτὸ πὺν τοῦ ζητοῦν ἐκεῖνες: 269 ἀλλὰ σὺ μὲν... (280) ἐγὼ δέ..., 363 ἀλλὰ σύ γε... (365) καὶ γὰρ ἐγὼν..., 490² ἀλλ' εἰς οἶκον ἰοῦσα τὰ σ' αὐτῆς ἔργα κόμιζε... (492) πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει πᾶσιν, ἐμοὶ δὲ μάλιστα...³

Στὸ X 437 παρουσιάζεται ἡ ἀντίθετη ἀκριβῶς εἰκόνα: ἡ Ἀνδρομάχη κάθεται στὸ σπῖτι τῆς ἐντελῶς ἀνέγνωσται, ὕφαινει καὶ ἐτοιμάζει ἓνα ζεστὸ λουτρὸ γιὰ τὸν ἄντρα τῆς, πὺν ἡσυχῇ τὸν περιμένει νὰ γυρίσῃ, ἐνῶ ἐκεῖνος κοιτάται πιά νεκρὸς καὶ ἀπὸ τὸν πύργο ψηλὰ ἀντηχοῦν οἱ θρήνοι τῶν γονέων καὶ τῶν ἄλλων Τρώων. Ἡ ἀξέγνωσις αὐτῇ ἐξαίρει τὴν τραγικότητα τῆς σκηνῆς.

¹ Ἐξω ἀπὸ τὸν Πάρι ὁ Ἑκτωρ συναντᾷ στὴ διαδρομὴ του μόνο γυναῖκες· σ' αὐτὲς ἀπευθύνει τοὺς λόγους, πὺν ἀναλύομε στὸ κείμενο ἀπάνω. Οἱ στ. 113 κέ. μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ἴσως εὐκόλα· γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἄλλοτε.

² Στὸ δευτέρὸ του λόγο πρὸς τὴν Ἀνδρομάχη, πὺν εἰσάγεται πάλι μὲ μιὰν ἀπαγόρευση: 486 μή μοι τι λῖην ἀκαχίζεο... (ἡ αἰτιολογία στὸ στ. 487).

³ Στὴ μητέρα του καὶ στὸν Πάρι ἔχει ἔρθει ὁ Ἑκτωρ μὲ κάποιον πρακτικὸ σκοπὸ, στὴν Ἀνδρομάχη γιὰ νὰ τὴν ἀποχαιρετήσῃ μόνο. Τὶς δυὸ πρώτες φορές ἐνεργεῖ ἀπὸ ἀνάγκη, τὴν τελευταία χαρίζεται στὴν ἡδονή, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ὁρολογία τῶν σχολιαστῶν.—Ἀλλες ἐξωτερικὲς ὁμοιότητες τῶν σκηνῶν αὐτῶν:

Ὡς τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἐκεῖνο, ποὺ πιστοποιήσαμε σχετικὰ μὲ τὴν ὁμοιότητα, ποὺ παρουσιάζει ἡ παράδοση τοῦ Ἑκτορος καὶ τῆς Ἀνδρομάχης μὲ τοῦ Μελεάγρου καὶ τῆς γυναίκας του, εἶναι ἡ παρουσία τῆς σκάλας τῶν προσώπων ποὺ ἀγαποῦν κι' ἀγαπαιοῦνται καὶ στὶς δύο διηγήσεις. Μιὰ τέτοια πιστοποίηση χωρὶς κανένα ἄλλο δεδομένο δὲν μᾶς ἐπιτρέπει βέβαια νὰ βγάλωμε τὸ συμπέρασμα γιὰ μιὰ στενότερη σχέση τῶν δύο αὐτῶν παραδόσεων, ὅτι δηλ. ἡ μία στάθηκε τὸ πρότυπο τῆς ἄλλης, τὴ στιγμὴ, ποὺ πιστοποιοῦμε τὴν ἴδια σκάλα καὶ σὲ ἄλλες ἱστορίες¹, πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἓνα τυπικὸ κι' ἐλεύθερο θέμα². Ὡστόσο στὴ δική μας περίπτωσις ὑπάρχουν ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ὁ Ὅμηρος ἀκολούθησε ἀκριβῶς τοῦ Μελεάγρου τὴν παράδοση καὶ ὄχι ἄλλη.

Δὲν θὰ ζητήσω βέβαια νὰ στηριχθῶ τόσο στὸ γεγονός, ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ Ζ παρουσιάζονται πολλοὶ αἰτωλικοὶ ἥρωες, ὅλοι συγγενεῖς τοῦ Μελεάγρου³, κάτι ποὺ δείχνει, πὼς ἡ ἀνάμνησις τῶν αἰτωλικῶν ἡρωικῶν παραδόσεων ἦταν στὸ μέρος αὐτὸ πολὺ ζωνοῦ. Ἀκριβῶς ὁμοίως στὴν προηγούμενη σκηνή, στὴ συνάντησις τοῦ Ἑκτορος μὲ τὸν Πάρι, ποὺ προπαρασκευάζει τὴ συνάντησις τῶν δύο συζύγων, χρησιμοποιήθηκαν χωρὶς ἀμφιβολία,

251 ἔνθα οἱ ἠπιόδωρος ἐναντίη ἤλυθε μήτηρ

394 ἔνθ' ἄλοχος πολύδωρος ἐναντίη ἤλυθε θέουσα.

Μὲ τὸ ἐπίθ. δαιμόνιος προσαγορεύει ὁ Ἑκτωρ τὸν Πάρι (326), τὴν Ἀνδρομάχη (486) καὶ πάλι τὸν Πάρι (521), τὸ ἴδιο ἡ Ἀνδρομάχη τὸν ἄντρα της (407). Κάθε φορὰ ἡ σημασία τῆς λέξης παίρνει καινούργιαν ἀπόχρωσις, ποὺ εἶναι ὁμοίως ἀδύνατο νὰ τὴν ἀποδώσῃ κανεὶς μὲ λόγια· πρέπει νὰ τὴν αἰσθανθῇ.

Οἱ εὐχές, ποὺ δίνει στὸ γυιό του ὁ Ἑκτωρ κρατῶντας τὸν στὰ χέρια, βρίσκονται φράσις μὲ φράσις σὲ συνειδητὴν ἀντίθεσις μὲ τὸν προηγούμενον ἀπελπισμένον λόγον τοῦ πρὸς τὴν Ἀνδρομάχη: ὁ γυιὸς του βασιλιάς (478): ἡ γυναῖκα του σκλάβη (455), ὁ γυιὸς του θὰ κουβαλᾷ νικητὴς τοῦ ἐχθροῦ τὰ αἱματωμένα ὅπλα (480): ἡ γυναῖκα του θὰ κουβαλᾷ νερὸ στοὺς κυρίους της (457). Καί ποτέ τις εἶποι· πατρός γ' ὁδε πολλὸν ἀμείνων· ἐκ πολέμου ἀνιόντα (479): καί ποτέ τις εἶπησιν ἰδὼν κατὰ δάκρυ χέουσάν· Ἑκτορος ἦδε γυνή, ὅς ἀριστεύεσκε μάχεσθαι... (459). Χαρεῖη δὲ φρένα μήτηρ (481): ἀλλὰ με τεθνηῶτα χυτὴ κατὰ γαῖα καλύπτοι (464). Βλέποντας τὸ γυιό του ὁ Ἑκτωρ ἀλλάζει διάθεσις καὶ γεμίζει πάλι ἐλπίδες· ὅ,τι φαντάζεται τὴ στιγμὴ ἐκεῖνη ἀποκλείει τὴ σκλαβιά τῆς Ἀνδρομάχης, ἀκόμα καὶ τῆς Τροίας τὴν καταστροφὴν, συμφορὰς, ποὺ λίγο πρὶν τις πίστευε ἀναπόφευκτες.

¹ Βλέπε σ. 53.

² Ἐλεύθερο θέμα (γερμ. ὅρος Spiel- ἢ Wandermotiv) ὀνομάζεται τὸ θέμα, ποὺ ξαναγυρίζει σὲ πολλὰς διηγήσεις, χωρὶς νὰ εἴμαστε σὲ θέσι νὰ πιστοποιήσωμε, γιὰ ποιὰν ἀπ' ὅλες τὶς ἱστορίας αὐτὲς πρωτοπλάστηκε καὶ ποιὰ ἀπ' αὐτὲς στάθηκε κάθε φορὰ τὸ πρότυπο γιὰ νὰ μεταβιβασθῇ σὲ μιὰν ἄλλην ἱστορία.

³ Ὁ Οἰνεὺς 216, ὁ Τυδεὺς 222 καὶ ὁ Διομήδης 119, αὐτοὶ, ποὺ μὲ τὴν ἀριστεία του προκαλεῖ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Ἑκτορος στὸ Ἴλιον.

ὅπως εἶδαμε στὸ περασμένο κεφάλαιο, στοιχεῖα παρμένα ἀπὸ τὴ Μελεαγρίδα ¹. Ὅποιος λοιπὸν θὰ ἤθελε νὰ ὑποστηρίξη, ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ πῆρε ὁ Ὅμηρος τὸ θέμα τῶν ἀγαπημένων προσώπων ἀπὸ κάποιαν ἄλλη διήγησιν, θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς κάνῃ πιστευτὴ πρῶτα τὴ γνώμη, ὅτι ὁ ποιητὴς ἔεχασε ξαφνικὰ τὸ ποίημα, ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει στὴν προηγούμενη σκηνή, γιὰ νὰ παρουσιάσῃ ἀμέσως ὕστερα ἓνα θέμα ἀπὸ ἄλλη παράδοση παρμένο καὶ ποὺ ὥστόσο ἀπὸ σύμπτωση ἐξαιρετικὴ βρισκόταν καὶ στὴ Μελεαγρίδα.

Καὶ τώρα μπορούμε νὰ προχωρήσωμε : Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς ἄλλες ὁμοιότητες, ποὺ θὰ μπορούσαν τὸ κάτω-κάτω νὰ θεωρηθοῦν καὶ συμπτωματικὲς—θὰ τίς ἰδοῦμε πιὸ κάτω—, στὴν ὁμηρικὴ διήγησιν τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ συναντοῦμε μερικὰ στοιχεῖα κάθε ἄλλο παρὰ προσαρμοσμένα στὸ γενικὸ σχέδιον τῆς Ἰλιάδος. Κι' εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἀκριβῶς τὰ ἴδια αὐτὰ στοιχεῖα ἢ τεχνικὴ τοῦ ἔπους γενικὰ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ἀπαντοῦσαν καὶ στὴ Μελεαγρίδα, κι' ἄς μὴ μᾶς τὰ δίνει ἡ διήγησιν τοῦ Φοίνικος ὅταν μάλιστα τὰ φανταστοῦμε ἐκεῖ, τὰ βλέπομε νὰ ξανακερδίζουν ὅλη τὴν παλιὰ δύναμιν, καθὼς βρίσκονται ἀπόλυτα δικαιολογημένα στὴν ὅλη πλοκὴ τῆς διήγησιν. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κερδίζει καινούργια ἐπιχειρήματα ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Ὅμηρος χρησιμοποιεῖ καὶ στὸ μέρος αὐτὸ τὴ Μελεαγρίδα γιὰ πρότυπον. Τὴν ἴδια στιγμήν κατορθώνομε νὰ συμπληρώσωμε τὰ κενά, ποὺ κατ' ἀνάγκην παρουσιάζει ἡ σύντομη περίληψιν τῆς Μελεαγρίδος στὸ Ἰῶτα, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ποὺ μερικὰ στοιχεῖα τῆς Πατροκλείας κατορθώσαμε νὰ τ' ἀναγάγωμε στὴ διήγησιν τοῦ προτύπου τῆς, ἑνὸς ἔπους μὲ ὑπόθεσιν τὸ θάνατον τοῦ Ἀχιλλέως ². Μερικὲς ἀπὸ τίς περιπτώσεις, ποὺ ἀναφέρονται πιὸ κάτω, θὰ φανοῦν, εἴμαι βέβαιος, στὸ μελετητὴ πολὺ τολμηρὰ συνδυασμένες ὥστόσο ἄς σκεφτῇ, ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς μᾶς ἐδῶ δὲν εἶναι βέβαια νὰ δείξωμε, ἂν στὴ μιὰ ἢ στὴν ἄλλη εἰδικὰ περίπτωσιν ἢ ἐξάρτησιν τῆς ὁμηρικῆς διήγησιν ἀπὸ τὴ Μελεαγρίδα παρουσιάζεται βεβαιωμένη ἀπόλυτα ἢ ὄχι. Τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν οἱ περιπτώσεις αὗτὲς στὸ βαθμὸ τῆς πιθανότητάς των καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τίς ἄλλες βέβαιες ὁμοιότητες τῶν δύο διηγήσεων καὶ τὴν πιστοποίησιν τῆς σχέσεως τῆς προηγούμενης σκηνῆς, ὅπου ὁ Ἐκτωρ συναντᾷ τὸν Πάρι, μὲ τὴν ἐπικὴ διήγησιν τοῦ Μελεάγρου ἔχουν τὴ δύναμιν ν' ἀποδείξουν ὅλες μαζὶ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ποιήματος ἐκείνου καὶ γιὰ τὴ σκηνὴ τῆς συνάντησεως τοῦ Ἐκτορος μὲ τὴν Ἀνδρομάχην.

Στὸ Ζ, γιὰ νὰ συναντηθῇ τὸ τρωικὸ ζευγάρι καὶ ν' ἀποχαιρετισθῇ γιὰ τελευταία φορὰ, χρειάστηκε ὁ ποιητὴς νὰ ἐπινοήσῃ μιὰν ἀρκετὰ πρόχειρον ἀ-

¹ Βλέπε σ. 75.

² Πβ. Ἀθηνᾶ 42 (1930) 66 κέ. γιὰ τὴ χειρονομία τῆς Θέτιδος καὶ τὸ χορὸ τῶν Νηρηίδων στὴν ἀρχὴ τοῦ Σ. Γι' ἄλλες περιπτώσεις ἀπὸ τὴν ταφὴν τοῦ Πατρόκλου στὸ Ψ ἄλλοτε, -

φορμὴ τοῦ ἔρχομοῦ τοῦ Ἑκτορος στὸ Ἴλιον μέσα: οἱ Τρῶες βρίσκονται μεμιάς βαριὰ νικημένοι (72) κι' ὁ γενναιότερός των πολεμιστὴς τοὺς ἀφίνει σὲ τέτοιες στιγμὲς, γιὰ νὰ μεταβιβάσῃ στὴν Ἑκάβῃ τὴν ἐντολὴ τοῦ Ἑλένου, πρᾶγμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἴδιος ἐκεῖνος ἢ κανένας ἄλλος ἀδερφός των. Ὅτι ἡ τροπὴ αὕτῃ τοῦ πολέμου δὲν ἐπινοήθηκε παρὰ γιὰ νὰ φέρῃ τὸν Ἑκτορα στὴν πόλιν μέσα, ὅπου θὰ συναντοῦσε τοὺς δικούς του, βλέπει κανεὶς καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι, ὅταν στὸ Η ὁ Ἑκτωρ γυρίσῃ στὴ μάχῃ μαζὶ μὲ τὸν Πάρι, βρίσκει τὰ πράγματα ἡσυχασμένα κι' ἄς ἔχῃ ἡ Ἀθηναῖα ἀρνηθῇ τὴν βοήθειά της (Ζ 311). Ἀδικα περιμένουμε ἀπὸ τὸν Ἑκτορα κάποιο ἐξαιρετικὸ κατόρθωμα γιὰ τὴν κοινὴ σωτηρίᾳ ὕστερα ἀπὸ τὴν τέσση λάμψη, ποὺ τοῦ χάρισαν οἱ σκηνὲς τοῦ Ζ.

Ἀπεναντίας αὐτός, ποὺ οἶος ἐρύετο Κάλυδῶνα, ὁ Μελέαγρος, εἶχε λόγους νὰ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες του· καὶ πάλι τὴν κρίσιμη ὥρα βρισκόταν κοντὰ των ἔστω κι' αἰθελά του. Ξεκινῶντας γιὰ τὴ μάχῃ ὁ Μελέαγρος ἀφηνε τὴ γυναῖκα του, ποὺ ἀγαποῦσε, μὲ τὴν βεβαιότητα-τουλάχιστο μὲ τὸ μεγάλο φόβο—πὼς δὲν θὰ τὴ ξανάβλεπε πιά, καθὼς τὸν ἐβάραινε ἡ μητρικὴ κατάρρα—χωρὶς ν' ἀλλάξῃ ἓνα λόγο μαζὶ της: Μπορεῖ νὰ φανταστῇ κανεὶς στὸ μέρος αὐτὸ τῆς Μελεαγρίδος μιὰ σκηνή, ὅπου τὸ ἀντρώγενο νὰ χωρίζεται βουβό; Ἐδῶ λοιπὸν βρίσκεται τὸ πρότυπο τοῦ περίφημου ἀποχαιρετισμοῦ τοῦ Ζ¹; Γιὰ μιὰ τέτοια σκηνὴ δὲν χρειάζοταν νὰ κάμῃ ὁ ποιητὴς τῆς Μελεαγρίδος καμμιά ἰδιαίτερη προσπάθεια· ὁ Μελέαγρος καὶ ἡ Κλεοπάτρα βρισκόνταν ἀρκετὸν καιρὸ τώρα ἐνωμένοι—εἶδαμε πόσο κόστισε στὸν Ὅμηρο, ὥσπου νὰ φέρῃ σὲ συνάντησιν τὸ δικό του ζευγάρι.

Ὁ Μελέαγρος φεύγωντας ξανὰ γιὰ τὴ μάχῃ ξέρει, πὼς δὲν θὰ γυρίσῃ πιά. Κι' ὁ Ἑκτωρ μιλῶντας στὴν Ἀνδρομάχῃ προμαντεύει τὸ μελλοντικὸ θάνατό του. Σ' αὐτὸ δὲν συναντοῦμε καμμιά δυσκολία. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ μιὰ τέτοια σπαραχτικὴ σκηνὴ ἀποχαιρετισμοῦ, ὅπως μᾶς τὴ δίνει τὸ Ζ, ἐκεῖνο, ποὺ ὅλοι μας ἀπαιτοῦμε, εἶναι ἓνας ἄμεσος θάνατος τοῦ Ἑκτορος σὲ μιὰ γενναίαν ἀπόκρουση τῶν ἐχθρῶν. Ἔτσι κι' ὁ Schiller παρουσιάζει τὸν Ἑκτορα νὰ ἀποχαιρετᾷ τὴ γυναῖκα του ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν τελευταία φρονικὴ συνάντησή του μὲ τὸν Ἀχιλλέα. Στὴν Ἰλιάδα ὅμως τοῦ Ἑκτορος ὁ θάνατος συμβαίνει μόλις στὸ Χ, ὕστερα ἀπὸ δεκαῆξι ὁλόκληρες ραψωδίες. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ πιὸ μεγάλη ποιητικὴ ἀντίφαση, ποὺ ὑπάρχει στὴν Ἰλιάδα².

¹ Ἡ μίμησις δὲν χρειάζεται βέβαια νὰ ἐκτείνεται στὸ περιεχόμενον τῶν λόγων.

² Δὲν δίνω τόση σημασίαν στὸ γεγονός, ὅτι μπορεῖ κανεὶς ἔμμεσα ἀπὸ τὸ Η 310, 345, Θ 55-59 νὰ συναγάγῃ, ὅτι ὁ Ἑκτωρ ξαναγυρίζει στὸ μεταξὺ στὴ γυναῖκα του κοντὰ (C. Robert, Studien z. Ilias 198, M. Valetton, Mnemosyne 40 (1912) 318, Wilamowitz, Die Ilias und Homer 308, E. Bethe, Homer

Ἄδικα ζήτησαν οἱ φιλόλογοι νὰ βροῦν μιὰ ἱκανοποιητικὴ λύση στὸ ἐρώτημα, γιατί ἡ σκηνὴ τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ παρουσιάζεται στὸν Ὅμηρο τόσο ἀκρωτηριασμένη, καθὼς χωρίζεται μὲ χιλιάδες στίχους ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἑκτορος¹. Κι' ὕστερα μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸ (499) ἡ Ἀνδρομάχη ξεσηκώνει στὸ σπιτικό της μέσα ἕναν δυνατὸ γόο, γιατί δὲν ἐλπίζει πιά, ὅτι θὰ ξαναγυρίσῃ ὁ ἄντρας της—γιὰ νὰ μᾶς κἀνῃ νὰ αἰσθανθοῦμε ἀκόμα πιὸ βαθιὰ τὸ κολόβωμα τοῦ τραγικοῦ θέματος τοῦ τελευταίου ἀποχωρισμοῦ².

Ὡστόσο τοῦ Μελεάγρου ὁ θάνατος ἀκολουθοῦσε στὴν ἐπικὴ ἐκείνη διήγηση πραγματικὰ ἀμέσως μετὰ τὸ χωρισμὸ του ἀπὸ τὴ γυναῖκα του ὕστερα ἀπὸ ἓνα μεγάλο κατόρθωμα—ἀκριβῶς αὐτὸ πού ζητήσαμε, ἀλλὰ δὲν εἶδαμε στὸν Ἑκτορα : τὴν ἀπόκρουση τῶν ἐχθρῶν. Ἡ Κλεοπάτρα πάλι πού ἤξερε, ὅτι τὸν Μελεάγρο τὸν εἶχε καταράστῃ ἡ μητέρα του, εἶναι πολὺ φρυσικὸ νὰ ζητοῦσε γὰ ξεσηκώσῃ ἕναν γόο ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησή του. Στὴ Μελεαγρίδα λοιπὸν τὰ ἴδια αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὁ ἀποχαιρετισμὸς καὶ ὁ γόος, πού τόσῃν ἀπορίᾳ μᾶς γεννοῦν στὴν Ἰλιάδα, θὰ ἦσαν ἀπόλυτα δικαιολογημένα· ἡ παράδοση δὲν τὰ ἀναφέρει· εἶναι πολὺ τολμηρὸ νὰ τὴ συμπληρώσωμε ἀπὸ τὴν διήγηση τοῦ Ζ κι' ἔτσι νὰ ἐξηγήσωμε καὶ τὶς ἀνωμαλίες τοῦ Ὀμήρου, πού δὲν ἐδυσκολεύτηκε λίγο βέβαια, ὥσπου νὰ μετακινήσῃ μιὰ σκηνὴ ἀποχαιρετισμοῦ—πού τὸ πρότυπό του τὴν τοποθετοῦσε στὸ τέλος, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή,—στὴν ἀρχὴ σχεδὸν τῆς Ἰλιάδος, ὅπως ἀπαιτοῦσε τὸ δικό του σχέδιο³;

I 233), γιατί δὲν θέλω νὰ στηριχθῶ σὲ λογικές, ἀλλὰ σὲ ποιητικὲς ἀντιφάσεις. Ἄλλωστε πιστεύω, ὅτι στὰ χωρία αὐτὰ ὁ Ὅμηρος παραλείπει ἐπίτηδες ν' ἀναφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑκτορος, ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴν καταστραφῇ ἡ ἐντύπωση, ὅτι ἡ συνάντηση τοῦ Ζ ἦταν ἡ τελευταία· ἦταν τὸ μόνο, πού μπορούσε κι' ἐπρεπε ὁ ποιητὴς νὰ κἀνῃ.

¹ Ἀξιῆζει νὰ μελετήσῃ κανεὶς τὶς σχετικὲς προσπάθειες ἀπὸ τὸν Naber ὡς τὸν Bethe.

² Τὸν γόο τῆς Ἀνδρομάχης ζητάει νὰ τὸν δικαιολογήσῃ ὁ J. Geffcken, Griech. Literaturgeschichte I Anmerk. 14. Πβ. P. Cauer Grundfragen der Homerkritik³ 574 (πού δικαιολογεῖ μόνο τὴν ἐκφραση, ὅχι καὶ τὸ πρᾶγμα).

³ Βλέπε κιὸ κάτω σ. 88 κέ.—Ἡ τριπλὴ ἐπίθεση τῶν Ἀχαιῶν ἡρώων γιὰ νὰ πατήσουν τὸ τεῖχος τοῦ Ἰλίου, πού ἀναφέρει ἡ Ἀνδρομάχη (435), δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα κι' ἔτσι ἐδημιουργήθηκαν καινούργιες δυσκολίες. Κι' εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν αἰτωλικὴ πάλι παράδοση: στῆς Καλυδῶνος τὰ τεῖχη ἀνέβαιναν πραγματικὰ οἱ ἐχθροί. Ἔτσι θὰ πῆρε πάλι ὁ Ὅμηρος ἓνα θέμα ξένο κι' ἀπροσάρμοστο στὸ σχέδιό του, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ γιὰ μιὰ στιγμὴ τῆς Ἀνδρομάχης τὴν πρόταση. Ὅτι ἀμέσως ὕστερα τὸ παραμερίζει καὶ δὲν βάζει τὸν Ἑκτορα ν' ἀπαντᾷ στὴν πρόταση αὐτὴ τῆς γυναικὸς του, δὲν μᾶς γεννᾷ ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε στὴ σ. 78 κέ. καμμιάν ἀπορίᾳ. Γι' ἀθέτηση δὲν ὑπάρχει λόγος.—Στὸ σι. 252 ἡ Ἑκάβη συναντᾷ τὸν Ἑκτορα Ἄα ο δ ί κ η ν έ σ ά γ ο υ σ α'. Μιὰ ἀνάμνηση κι' αὐτὸ ἀπὸ τὴ Μελεαγρίδα, ὅπου ἡ Ἀλθαία παρουσιαζόταν στὸ γυιό της μαζί μὲ τὶς κόρες της (σ. 54 κέ.);

Ἀκόμη μερικὲς παρατηρήσεις : Εἶδαμε, τί ἔπρεπε τὴν ὕστερη στιγμή τοῦ κινδύνου νὰ ἔχη πεῖ ἡ Κλεοπάτρα στὸ θυμωμένο Μελέαγρο, γιὰ νὰ τὸν συγκινήσῃ. Θὰ τοῦ τόνιζε τὴ δική της τύχη μέσα σὲ μιὰ πόλη κυριεμένη ¹. Ἄν ἡ Καλυδὼν ἔλεφτε, ἡ Κλεοπάτρα θ' ἀναγκαζόταν νὰ δουλέψῃ σκλάβαστῶν ἐχθρῶν τὰ χέρια—ἀκριβῶς αὐτό, ποὺ προμαντεύει ὁ Ἔκτωρ γιὰ τὴ γυναῖκα του μετὰ τὸ θάνατό του :

454 ...ὅτε κέν τις Ἀχαιῶν χαλκοχιτῶνων
δακρυόεσσαν ἄγεται ἐλεύθερον ἥμαρ ἀπούρας·
καί κεν ἐν Ἀργεὶ ἐοῦσα πρὸς ἄλλης ἱστὸν ὑφαίνοις,
καί κεν ὕδωρ φορέοις Μεσσηϊδος ἢ Ὑπερείης
πόλλ' ἀεκαζομένη, κρατερὴ δ' ἐπικείσεται ἀνάγκη.

Μὲ πόση λεπτότητα παραλλάζει τὸ πρότυπό του ὁ ποιητής, καθὼς παρουσιάζει νὰ μιλῇ γιὰ τὴ μελλούμενη αὐτὴ σκλαβιά ὅχι τὴν ἴδια τὴν Ἀνδρομάχη, ἀλλὰ τὸν Ἔκτορα, ὅχι τὴ γυναῖκα ποὺ ἀγαπιέται, ὅπως τὸ πρότυπό του, ἀλλὰ τὸν ἄντρα, ποὺ ἀγαπᾷ ².

Στὸ τέλος μιὰ ἀκόμη πιὸ τολμηρὴ ὑπόθεση :

Ἄπ' ὅσα ξέρομε γιὰ τὴν τεχνικὴ τοῦ ἔπους, δύσκολα μπορούμε νὰ φανταστοῦμε, ὅτι ἡ Μελεαγρὶς θὰ παρουσίαζε τοὺς Καλυδωνίους νὰ μὴ ξέρουν, ὁ θυμὸς τίνος θεοῦ τοὺς εἶχε στείλῃ τὸν κάπρο καὶ τὸ σκληρὸ πόλεμον ὕστερα. Στὴν Ἰλιάδα οἱ Ἀχαιοὶ μαθαίνουν ἀμέσως ἀπὸ τὸν Κάλχαντα τὴν ὁργὴ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπως καὶ στὰ Κύπρια τὴν ὁργὴ τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ τὸν ἴδιο μάντη. Καὶ οἱ Αἰτωλοὶ ἔχουν τὸ μάντη τους : ὁ Μόψος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἥρωες, ποὺ πῆραν μέρος στὴ θήρα τοῦ Καλυδωνίου κάπρου ³. Κι' ὁ Ὀδυσσεὺς στὴν περιπλάνησή του ξέρεي, ποιὸς θεὸς θυμωμένος τὸν καταδιώκει ἢ καὶ θὰ τὸν καταδιώξῃ. Ὑστερα ποιὸς ἄλλος ἀπὸ τὴν ἑπὶ τῶν θηρῶν θὰ μπορούσε νὰ στείλῃ ἓναν κάπρο ; Τότε ὅμως δὲν θὰ ζητοῦσαν οἱ Καλυδωνιοὶ, διὰν βρέθησαν πολιορκημένοι καὶ σὲ τόσο κίνδυνο, νὰ ἐξιλεώσουν τὴ θυμωμένη θεά ; Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ θὰ εἶχαμε τὸ πρό-

¹ Σελ. 60.

² Ἡ Κλεοπάτρα ἔχει κι' ἓνα δεύτερο ὄνομα, Ἀλκυόνη. Τὸ χρωστοῦσε στὴ θλίψη, ποὺ δοκίμασε ἡ μητέρα της τὴν ἐποχὴ, ποὺ τὴν εἶχε ἀπαγάγει ὁ Ἀπόλλων (I 562, κοίτα σ. 69). Τὸ ἴδιο καὶ ὁ γυιὸς τοῦ Ἔκτορος :

Z 402 τὸν ρ' Ἔκτωρ καλέεσκε Σκαμάνδριον, αὐτὰρ οἱ ἄλλοι
Ἀστυάνακτ'· οἷος γὰρ ἐρύετο Ἴλιον Ἔκτωρ.

Μιὰ σύμπτωση ἀπλή ; ἢ μήπως πρόκειται πάλι γιὰ μιὰ μεταβίβαση ἐνὸς θέματος ἀπὸ τὴν γυναῖκα στὸν ἄντρα ;

³ Παρουσιάζεται ἀπεικονισμένος ἐπάνω σὲ μία ὑδρία χαλκιδική (Furtwängler—Reichhold, Vasenmal. I, 31, Gerhard, Auserles, Vasenb. 237) καὶ στὴν κύλικα τοῦ Ἀρχικλέους καὶ τοῦ Γλαυκῆτος (Gerhard ὁ. π. 235, 236, Wien. Vorlegebl. 1889, II 2, Hoppin, A handbook of Gr. black—figured vases 61).

τυπο τῆς λιτανείας τῶν Τρωάδων στὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ποὺ βρίσκεται κι' αὐτὴ σ' ἐχθρότητα μὲ τοὺς πολιορκημένους. Ἄν πραγματικὰ καὶ στὸ μέρος αὐτὸ ὁ Ὅμηρος ἀκολουθῆσε τὴ Μελεαγρίδα, τότε ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Ἴλιον, γιὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφηκαν τόσα, δὲν βρισκόταν παρὰ στὴ φαντασία τοῦ ἐπικοῦ¹.

Ὁλόκληρη ἡ διαδρομὴ τοῦ Ἑκτορος στὸ Ἴλιον μέσα, καθὼς τὴ σφιχτοδένει ἡ τριπλὴ ἐπανάληψη τῆς σκάλας τῶν ἀγαπημένων προσώπων, ἀποτελεῖ μιὰ ἐνότητα προφανέστατη. Δὲν ἔπρεπε νὰ ζητήσουν νὰ τὴ διασπᾶσουν². Οἱ ἀλλεπάλληλες συναντήσεις τοῦ Ἑκτορος καταλήγουν σὰ σὲ ἀποκορύφωμα στὴ σκηνὴ τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ τοῦ ἥρωα μὲ τὴ γυναῖκα του καὶ τὸ παιδί του. Μπροστὰ μας ἀποκαλύπτεται μιὰ ἐξαιρετικὴ οἰκογένεια. Ἡ ἀγάπη, ποὺ τὴ δένει, παρουσιάζεται μὲ λόγια καὶ μὲ ἔργα ἀνώτερη ἀπὸ

¹ Ὁ πραγματικὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Ἴλιον ἀνήκει μόλις στὴν ἐποχὴ τοῦ Κροίσου. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ ὁ Wilamowitz δέχεται φανταστικὸ τὸν ὁμηρικὸ ναὸ (Die Ilias und Homer 379). Πβ. καὶ E. Dreyer, Berl. Phil. Woch. 1919, 1223, Homerische Poetik I 155 κέ. Ἄν ἡ ὑπόθεσή μου εἶναι σωστὴ καὶ ὁ Ὅμηρος πλάθῃ γιὰ μιὰ στιγμὴ μόνο τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἀκολουθώντας μιὰ σκηνὴ τῆς Μελεαγρίδος, δὲν γεννοῦν πιά καμμιά δυσκολία οἱ ἀντιφάσεις, ποὺ προκαλεῖ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἀντιπαραβαλλόμενο μὲ τὴν ἄλλη Ἰλιάδα, ὅπου ἡ Ἀθηνᾶ ὄχι μόνο δὲν εἶναι ἡ πολιοῦχος τοῦ Ἰλίου, ἀλλὰ καὶ στέκει ἀντιμέτωπη στὸν πραγματικὸ πολιοῦχο, τὸν Ἀπόλλωνα (E 446, 512, H 83), ὅπως δείχνουν οἱ πολεμικὲς σκηνὲς τοῦ E καὶ στὸ H 19 ἡ συνάντηση τῶν δύο θεῶν : ἡ Ἀθηνᾶ ἔρχεται ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο, ὁ Ἀπόλλων ἀπὸ τὰ Πέργαμα. Ἀνάλογες ἀντιφάσεις ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν θεμάτων τῆς Μελεαγρίδος εἶδαμε στὴ σ. 74 ἐξ. Στὸ πρότυπο ὅμως ἔπος μιὰ τέτοια ἀνωμαλία δὲν μποροῦσε νὰ γεννηθῇ, γιὰτὶ ἡ Ἀρτεμις λατρευόταν στὴν Καλυδῶνα ἀπὸ παλαιότατα χρόνια. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ μεγάλος ναὸς τῆς Λαφρίας Ἀρτέμιδος βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλης (Poulsen—Rhomaïos, Erster vorläufiger Bericht über die dänisch—griechischen Ausgrabungen von Kalydon σ. 5, 7, καὶ πίν. 1), ὥστε μιὰ λιτανεῖα, ὅπως παρουσιάζεται στὸ Z, νὰ μὴ μπορούμε νὰ τὴν φανταστοῦμε γιὰ τὴν πολιορκούμενη Καλυδῶνα. Κι' ὕστερα ὁ παλαιότερος—γιὰ τὴν ὥρα τουλάχιστο—ναὸς τῆς Λαφρίας χτίστηκε κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ρωμαίου κάπου τὸ 570 π. X. μόλις, κατὰ τοῦ Poulsen πολὺ ἀργότερα (Poulsen—Rhomaïos ὁ. π. 33, AΔ 10 (1926) 36. Ὡστόσο δὲν θέλω νὰ στηριχτῶ τόσο στὸ γεγονός, ὅτι ἡ κύρια πόλη δὲν ἔχει ἀκόμη σχεδὸν διόλου ἐξερευνηθῇ—μόνο μιὰ μικρὴ πρόχειρη ἀνασκαφὴ ἔγινε ἄλλοτε ἀπὸ τὸν Σωτηριάδη, ποὺ πιστοποίησε τὴν ὑπαρξὴ μυκηναϊκῶν λειψάνων (Πρακτικά 1908, 99)—οὔτε στὸν ἰσχυρισμό, ὅτι ὁ ἐπικός, ποὺ ἔδωσε καινούργια μορφή στὸ παλιὸ παραμῦθι τοῦ Μελεάγρου (σ. 61 κ.), δὲν χρειαζόταν ἢ καὶ δὲν ἤξερε νὰ περιγράψῃ πιστὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Καλυδῶνος. Ρωτῶ μόνο : Εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχτοῦμε μιὰ σκηνὴ στὴ Μελεαγρίδα ἀκριβῶς ἴδια μὲ τοῦ Z, γιὰ νὰ πιστέψωμε, ὅτι χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρότυπο ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ;—Τὸ ὄνομα Λαφρία εἶναι ἐξάπαντος πολὺ παλιό· τὸ ἔπος τὸ ἀγνόησε στὴν τάση του νὰ ἐξαφανίσῃ κάθε τοπικὴ λατρεῖα.

² Βλέπε σ. 81 ὑποσ. 4.

κάθε ἄλλη. Ὅποιος δὲν βλέπει, ὅτι γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ Ἑκτορος καὶ τῆς Ἀνδρομάχης δουλεύει ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ καὶ ὅτι γι' αὐτὴν διαμορφώνει ὅλη τὴ σειρὰ τῶν συναντήσεων, χάνει ἐξάπαντος ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν κατανόηση τῆς ὑπέροχης αὐτῆς ποίησης. Ἐτσι ἀνάμεσα στὰ ἐπεισόδια, ποὺ τοποθετήθηκαν στὸ πρῶτο μέρος τῆς Ἰλιάδος, γιὰ νὰ μᾶς εἰσαγάγουν στὰ πρόσωπα καὶ στὰ γεγονότα τοῦ πολέμου, συναντοῦμε στὶς σκηνὲς τοῦ Ζ τὸν μεγαλύτερο ἥρωα τῶν Τρώων στὶς ἀνθρώπινες του ἐκδηλώσεις, φυσικὰ ἐξευγενισμένες σὲ ὑπέρτατο βαθμό· ὄχι τὸν ἄγριο πολεμιστὴ, ἀλλὰ τὸν τρυφερὸ σύζυγο καὶ πατέρα· βλέπομε τοὺς δεσμούς, ποὺ τὸν κρατοῦν στὴν πόλιν μέσα καὶ τὴν ἴδια στιγμή τὸν σπρώχνουν στὴ μάχη. Γιὰ τοὺς Τρῶες, γιὰ τοὺς γονεῖς του, γιὰ τ' ἀδέρφια του, πιὸ πάνω ἀπὸ ὅλους γιὰ τὴ γυναῖκα του καὶ γιὰ τὸ παιδί του ἀγωνίζεται ὁ Ἑκτωρ ἓναν ἀγῶνα γιγάντειο. Καὶ πάλι, ὅταν βλέπη, πόσο μάταιος εἶναι ὁ ἀγῶνας αὐτός, δὲν ἀποτραβιέται· πιὸ πάνω κι' ἀπὸ τὴν ἀγάπη στέκει ἡ τιμὴ, ὅπως εἶναι φυσικὸ σ' ἓναν τέτοιον ἥρωα : Δὲν στέκει ν' ἀποφύγῃ τὸν πόλεμο σὰ δειλός·

444 οὐδέ με θυμὸς ἄνωγεν, ἐπεὶ μάθον ἔμμεναι ἐσθλὸς
αἰεὶ καὶ πρώτοισι μετὰ Τρώεσσι μάχεσθαι
ἄρνούμενος πατρός τε μέγα κλέος· ἡ δ' ἔμὸν αὐτοῦ.

Ὅτι ὁ Ὅμηρος πῆρε ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ Μελεαγρίδα· γιὰ νὰ πλάσῃ τὶς σκηνὲς τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ, δὲν ὑπάρχει γιὰ μένα τουλάχιστο καμμιά ἀμφιβολία. Ὡστόσο κάθε ἄλλο στάθηκε παρὰ δουλικὸς μιμητής. Τὴν παλιὰ ἐκείνη ποίηση ζήτησε ὄχι νὰ τὴ μιμηθῇ, ἀλλὰ νὰ τὴν ὑπερβάλλῃ : Δὲν εἶναι μόνο, ποὺ ἡ ἀγάπη τοῦ Ἑκτορος καὶ τῆς Ἀνδρομάχης παίρνει μιὰ ἐξαιρετικὴ λάμψη. Δὲν εἶναι μόνο τὸ δυνατὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς, ποὺ ἀνυψώνει τὸν τρωικὸ ἥρωα πάνω ἀπὸ τὸν αἰτωλό. Ὁ Ἑκτωρ ξεπερνάει τὸν Μελέαγρο καὶ στὴν τραγικότητα τῆς τύχης· ὁ τελευταῖος σκοτώνεται, ὁμῶς κατορθώνει αὐτὸ ποὺ θέλησε, σώζει τὴ γυναῖκα του ἀπὸ τὴ σκλαβιά· σώζει καὶ τὴν πόλιν του καὶ τοὺς συγγενεῖς του, κι' ἄς μὴν τὸ ζήτησε. Κι' ὁ Ἑκτωρ ξέρει, ὅτι θὰ σκοτωθῇ· καὶ ὁμῶς ἡ θυσία του θὰ μείνῃ χωρὶς ἀποτέλεσμα : τὸ Ἴλιον θὰ καῖ, ὁ Πρίαμος καὶ τ' ἀδέρφια του θὰ σκοτωθοῦν, σκλάβες θὰ συρθοῦν ἡ μητέρα του κι' ἐκείνη, ποὺ ἀγαπάει πάνω ἀπ' ὅλους, ἡ Ἀνδρομάχη. Μὲ τὸ θάνατό του ὁ Ἑκτωρ δὲν θὰ σώσῃ τίποτε ἀπὸ ὅ,τι μὲ τόση θέρμη λατρεύει, καὶ, τὸ χειρότερο, ξέρει ὁ ἴδιος, πόσο μάταιη εἶναι ἡ θυσία του, κι' ἄς ἐξακολουθεῖ νὰ πολεμᾷ. Ἐνας ἀγῶνας, ποὺ δὲν φωτίζεται ἀπὸ καμμιά ἐλπίδα¹. Ὁ Μελέαγρος Ἀἰτωλοῖσιν—καὶ

¹ Μόνο ὁ γυιὸς ἀνασταίνει γιὰ μιὰ στιγμή πάλι τὶς ἐλπίδες· βλέπε σ. 82 ὑποσ. 3.

Κλεοπάτρα!—ἀπήμυνεν κακὸν ἡμαρ¹ (I 597), στὴ σκλαβωμένη ὁμως Ἀνδρομάχη

Z 462

αὐτὸν νέον ἔσσεται ἄλγος

χήτεϊ τοιοῦδ' ἀνδρός, ἀμύνειν δούλιον ἡμαρ.

Καὶ στὴν Ἀνδρομάχη προσπαθεῖ ὁ ποιητὴς νὰ ξεπεράσῃ τὴν Κλεοπάτρα τοῦ προτύπου του. Ἡ Κλεοπάτρα ἀγαπιέται· σπρώχνει τὸν ἄντρα της στὴ μάχη ἀπὸ φόβο, μήπως πέσῃ σκλάβος σιτοῦς ἐχθρούς¹: ὁ ἐγωισμὸς τῆς αὐτοσυντήρησης. Κι' εἶναι ἡ Ἑλένη πάλι, ποὺ ἔχει τάχα σπρώξει τὸν ἄντρα της νὰ βγῇ ξανά στὸν πόλεμο, καθὼς παρουσιάζεται γιὰ μιὰ στιγμή νὰ ἐνεργῇ σὰν τὴν Κλεοπάτρα². Ἡ Ἀνδρομάχη ὁμως δὲν ἀγαπιέται μόνο, ἀγαπᾷ κιόλας· γι' αὐτὸ ἀγωνίζεται ἀπελπισμένα νὰ κρατήσῃ τὸν ἄντρα της μακριὰ ἀπὸ τὴ μάχη, ἀπὸ φόβο μήπως τὸν χάσῃ. Τί θ' ἀπογίνῃ μὲ τὴν Τροία, δὲν ἐνδιαφέρεται τόσο ἡ Ἀνδρομάχη, ὅσο κι' ἂν ζητῇ μιὰ στιγμή νὰ δείξῃ, ὅτι φροντίζει τάχα καὶ γι' αὐτὴ (433), ἐνῶ πραγματικὰ σκέπτεται τὸν Ἑκτορά³. Ἡ ἀγάπη της συγκεντρώνεται στὸν ἄντρα της καὶ στὸ παιδί των: ὁ ἐγωισμὸς τῆς ἀγάπης.

Στὸ παλὶο παραμῦθι τοῦ Μελεάγρου ἡ γυναῖκα δὲν ἔπαιζε κανένα ρόλο. Ὁ νέος δὲν ἦταν λόγος νὰ παρουσιάζεται παντρεμένος. Ἀργότερα στὴν ἐπικὴ παραλλαγή ὁ Μελεάγρος θυσιάζεται γιὰ τὴν ἀγάπη τῆς γυναίκας του. Στὸν Εὐριπίδῃ εἶναι πάλι ἀνύπαντρος, ἀγαπάει ὁμως τὴν Ἀταλάντη: γιὰ τὸ χατίρι της σκοτώνει τοὺς θεῖους του καὶ καταστρέφεται κι' ὁ ἴδιος⁴. Στὴ μητέρα ἀντιπροβάλλεται τώρα πιά ὄχι ἡ γυναῖκα (ἰδὲς σ. 68), ἀλλὰ ἡ ἐρωμένη. Παράλληλα ἀνυψώνεται στὸν Ὅμηρο ἡ Ἀνδρομάχη, ὅπως εἶδαμε, πάνω ἀπὸ τὴν ἡρώίδα τοῦ προτύπου.

Ἡ Μελεαγρὶς ἦταν τὸ πρότυπο τοῦ Ὀμήρου, ποὺ ἔπρεπε νὰ ξεπεραστῇ στὸ Z. Ἡ ἀφορμή, ποὺ φέρνει τὸν Ἑκτορά στὴν πόλιν μέσα, εἶναι βέβαια ἀρκετὰ πρόχειρη. Ἀπὸ τὴν ἀτεχνία ὁμως αὐτὴ—ἄς τὴν ποῦμε ἔτσι—ἢ καὶ ἀπὸ τὸν ὑποθετικὸ θυμὸ τοῦ Πάριδος παρακινημένοι εἶναι νομίζω σφαλερὸ νὰ βγάλωμε τὸ συμπέρασμα, ὅτι σὲ μιὰ παλαιότερη τάχα ποίηση ὁ Ἑκτωρ μὲ τὸν ἐρχομό του εἶχε νὰ ἐκτελέσῃ κάποια σπουδαιότερη ὑπηρεσία, νὰ ἐξιλεώσῃ δηλ. τὸ θυμωμένο Πάρι. Πόσο πιθανώτερη εἶναι ἡ γνώμη, ὅτι ἓνας ποιητὴς παίρνει ἀπὸ τὴ διήγησι μιᾶς ἄλλης παράδοσης ὠρισμένα θέματα καὶ τὰ διασκευάζει, γιὰ νὰ πλουτίσῃ τὸ δικό του ἔργο,

¹ Βλέπε σ. 60.

² Βλέπε σ. 78.

³ Πάντως φροντίζει πρὸ πολλοῦ ἀπ' ὅ,τι ὁ Πάρις καὶ ἡ Ἑλένη. Βλέπε σ. 81 καὶ 86 ὑποσ. 3.

⁴ Wilamowitz, Reden und Vorträge⁴ I 164, Griech. Heldensage II 217.

κι' ἄς μὴν κατορθώνει νὰ τ' ἀφομοιώσῃ ὅλα, παρὰ ὅτι καταχωρίζει σ' αὐτὸ ἓνα παλαιότερο ἔπος αὐτούσιο 'κολοβώνοντάς το ἀνόητα', 'πλάθοντας ἀφάνταστα ἡλίθια συμπληρώματα στίχων' κτλ., δὲν χρειάζεται βέβαια νὰ τονίσω.

Μοῦ μένει ἀκόμη νὰ προλάβω μιὰν ἀντίρρηση : ὁ Μελέαγρος παρουσιάστηκε σὰν πρότυπο μαζὶ τοῦ Πάριδος καὶ τοῦ Ἑκτορος ¹. Ἡ ἔξοδος τοῦ Μελεάγρου στὴ μάχη διπλασιάζεται νὰ πῇ κανεῖς στὸ τέλος τοῦ Ζ τῇ στιγμῇ, ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὰ τεῖχη μαζὶ ὁ Πάρις, ὁ 'ἀπομηνίσας', ἀπὸ τῇ γυναῖκα του ἐξιλεωμένος ἥρωας, καὶ ὁ Ἑκτωρ, ὁ κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς πατρίδας του, ποὺ κινδυνεύει, αὐτὸς ποὺ ἀποχαιρετίστηκε μὲ τὴν ἀγαπημένη του γυναῖκα σὰ γιὰ τελευταία φορὰ—χαρακτηριστικὰ, ποὺ στὸ πρότυπο ἔργο συγκέντρωνε ἓνας μόνον ². Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴν Κλεοπάτρα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, τὴν Ἀνδρομάχη καὶ τὴν Ἑλένη ἀπὸ τὸ ἄλλο. Μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε, ὅτι ἓνας ποιητὴς μοιράζει σὲ περισσότερα πρόσωπα τῆς διήγησής του τὸ ρόλο, ποὺ στὸ πρότυπό του ἔπαιζε ἓνας μόνον ; Καὶ γιατί ὅχι ; Πρῶτα-πρῶτα, ποὺ συχνὰ ἔχομε νὰ κάνουμε μὲ θέματα ἑξωτερικά, τέτοια ποὺ δὲν ἀγγίζουν τὴν ψυχὴ τῶν ἡρώων καὶ γι' αὐτὸ μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν ἀδιάφορα στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλον ³. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἄλλωστε ὁ ποιητὴς ἀποφεύγει τὴ δουλικὴ μίμηση. Κι' ὕστερα ἡ ἴδια τεχνικὴ παρουσιάζεται στὸ δεύτερο μέρος τῆς Ἰλιάδος : ἀπὸ ἓνα ἔπος, ποὺ διηγόταν τὸ θάνατο τοῦ Ἀχιλλέως παίρνει ὁ Ὅμηρος μερικὰ στοιχεῖα καὶ τ' ἀποδίδει στὸν Πάτροκλο, ἄλλα διατηρεῖ ὁ δικός του Ἀχιλλεύς ⁴.

Ἐλπίζω τὰ εἰδικὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς σχετικὰ μὲ τὶς παραδόσεις τοῦ Μελεάγρου καὶ τοῦ Ἑκτορος νὰ μὴ θεωρηθοῦν ἀσήμαντα. Πολύτιμο στάθηκε κι' ὅ,τι μάθαμε γιὰ τὴ διαβάθμιση τῶν συγγενῶν στοὺς πολιτισμούς, ποὺ προϋποθέτουν οἱ διάφορες παραλλαγές τῆς ἱστορίας τοῦ Μελεάγρου. Τὸ σημαντικώτερο ὅμως κέρδος εἶναι ἄλλο : Ἡ ἐρευνα αὐτὴ ἔρριξε ἓνα δυνατὸ φῶς στὸ πρόβλημα τῆς ὁμηρικῆς τεχνικῆς γενικά. Ἐκεῖ ποὺ οἱ ἀναλυτικοὶ νομίζουν, πὼς ἀνακαλύπτουν στὸ σῶμα τῆς Ἰλιάδος καταχωρημένα αὐτούσια παλιὰ μικρὰ ἔπη ὕστερα ἀπὸ μιὰ πρόχειρη κι' ἀνόητη διασκευὴ των κι' οἱ ἐνίζοντες ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν ἀντικρούζουν παρὰ τὴ

¹ Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τῆς μῆνιδος τοῦ Ἀχιλλέως μὲ τοῦ Μελεάγρου δὲν τολμῶ νὰ ἐκφράσω ἀκόμη καμμιὰ γνώμη.

² Ἐπειδὴ δὲν πρόκειται ὁ θάνατος τῶν ἡρώων αὐτῶν ν' ἀκολουθήσῃ ἀμέσως, αἶρεται εὐθύς μετὰ τὴν ἔξοδό τους ἡ ὁμοιότητά των μὲ τὸν Μελέαγρο. Ὅταν παρουσιάζονται στὴ μάχη δὲν κάνουν τίποτε ἐξαιρετικό.

³ Ἡ ὁμοιότητα ποὺ παρουσίαζε ἡ πολιορκημένη Καλυδὼν μὲ τὸ πολιορκημένο Ἴλιον ἔκαμε στὸν ποιητὴ εὐκολώτερη τὴ μεταβίβαση τῶν θεμάτων τῆς Μελεαγρίδος στοὺς τρωικοὺς ἥρωες (θυμὸς καὶ μετάπειση τοῦ Πάριδος, ἀποχαιρετισμὸς τοῦ Ἑκτορος, λιτανεία στὴ θεά ;) παρὰ στοὺς Ἕλληνες.

⁴ Βλέπε σ. 79.

φαντασία τοῦ ἐνὸς νὰ δημιουργῇ τὸ Ζ κι' ὁλόκληρη τὴν Ἰλιάδα ἀπὸ τὸ μηδὲν ἢ καὶ ἀποκλείουν κατηγορηματικὰ τὴ δυνατότητα νὰ φτάσωμε στὶς πηγὲς τοῦ Ὁμήρου, κι' ἂν ὑποθέσωμε ὅτι στάθηκαν τέτοιες, ἡ δική μας ἀνάλυση ἀποκάλυψε ἕναν ποιητὴ, πραγματικὸ ποιητὴ, ποὺ δανεῖζεται βέβαια ἀφθονο ὑλικὸ - θέματα, πράξεις, σκηνὲς κλπ. - ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἔργα, ποὺ στέκουν μπροστά του, τὸ ὑλικὸ ὅμως αὐτὸ δὲν τὸ καταχωρίζει αὐτούσιον στὸ ἔργο του, ἀλλὰ τὸ μεταβιβάζει σὲ ἄλλα πρόσωπα καὶ σὲ ἄλλες παραδόσεις· κι' ἀκόμα συχνὰ τὸ μετουσιώνει ἐντελῶς, καθὼς ζητάει νὰ βαθύνῃ τὸ νόημά του, νὰ ἐκμεταλλευτῇ τὶς ἀχρησιμοποίητες ὡς τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ δυνάμεις, ποὺ κρύβονται σ' αὐτό, καὶ νὰ τοῦ δώσῃ γιὰ πρώτη φορὰ τὴν δραματικὴν χαρακτῆρα. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος στὴν τάση του, νὰ πλουτίσῃ τὸ ὑλικό του, δὲν διστάζει νὰ παραλάβῃ στοιχεῖα, ποὺ παρουσιάζονται ν' ἀντιμάχονται στὸ γενικώτερον σχέδιον τοῦ ἔργου του καὶ ποὺ γι' αὐτὸ κι' ἐκεῖνος ἀναγκάζεται νὰ μὴ τὰ ἐκμεταλλευτῇ πλατιὰ στὴ διήγησή του, μιὰ ἀντινομία, ποὺ ὅσῳ δὲν χαρακτηρίζει τὸ παλιὸ ἔπος μόνο.

Τὰ ζητήματα αὐτά, τόσο γενικὰ καὶ σημαντικὰ, χρειάζονται βέβαια πλουτέρεν ἀνάπτυξη. Ὅμως πρέπει νὰ προηγηθοῦν κι' ἄλλες εἰδικὲς ἐρευνες, ποὺ νὰ ἐνισχύσουν καὶ νὰ συμπληρώσουν τὰ συμπεράσματα, ποὺ βγάλαμε πρὸ πάντων. Τότε θὰ μπορέσουν ἴσως νὰ δοθοῦν οἱ γενικὲς ἀρχὲς μιᾶς καινούργιας ἀναλυτικῆς θεωρίας, ποὺ ἔμαθε βέβαια πολλὰ ἀπὸ τὴν ἀνάλυση, ὅπως ἐφαρμόστηκε γενικὰ ὡς τώρα, πολλὰ ἀπὸ τὴν ἐντατικὴν ἐργασία τῶν ἐνιζόντων γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ὁμηρικῆς τεχνικῆς, πολὺ περισσότερα ὅμως ἀπὸ τὴν κριτικὴν, στὴν ὁποία κάθε μία ἀπὸ τὶς σχολὰς αὐτὲς ἔχει ὑποβάλλῃ τὴ μέθοδον καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἄλλης¹.

¹ Ἐπειδὴ στὴ μελέτη αὐτὴ χρησιμοποίησα γιὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν παραδόσεων τὴ θεματοκριτικὴν μέθοδον, ὅπως καὶ στὶς "Ἀρές", ἃς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ μιλήσω ἐδῶ γιὰ ἕνα κριτικὸ σημείωμα, ποὺ γράφηκε γιὰ τὸ βιβλίον μου στὴ *Révue des études Grecques* 44 (1931) 329. Ὁ κ. Ch. Picard ἰσχυρίζεται, πὼς ἡ θεματοκριτικὴ μέθοδος, ποὺ πῆρα ἀπὸ τοὺς γερμανοὺς δασκάλους μου, δὲν εἶναι καὶ τόσο σπουδαία. Ἀν ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι σωστὴ ἢ ὄχι, ἃς κρίνῃ ὁ μελετητὴς τῶν "Ὀμηρικῶν καὶ Μυθολογούμενων". Ἐνὰ θέλω ἐγὼ νὰ πῶ: γόνιμη μπορεῖ νὰ γίνῃ μιὰ κριτικὴ, ὅταν δίνῃ τὸ λόγο τῶν ἰσχυρισμῶν της. Δυστυχῶς ὁ κ. P. περιορίζεται στὴν ἀρνήσιν καὶ στὴν εἰρωνείαν μόνο, στὸ βιβλίον μου δὲ βλέπει, παρὰ ἕνα ἔργο τῆς γερμανικῆς σχολῆς, ποὺ πρέπει νὰ χτυπήσῃ. Ὁ σωβινισμὸς του φτάνει ὡς τὸ σημεῖον, ν' ἀνακαλύψῃ σὲ μένα ἕναν ἀδίκητὴν τῆς γαλλικῆς ἐπιστήμης, ἐπειδὴ παραπέμποντας σ' ἕναν γάλλον ἐπιστήμονα, τὸν Casaubon, δὲν παραλείπω νὰ τοῦ κολλήσω στὸ τέλος τὴν κατάληξιν -us. Ξεχνάει ὁ κριτικὸς μου, ὅτι ὁ φιλόλογος ἐκεῖνος κατὰ τὴ συνήθειαν τοῦ καιροῦ του, εἶχε ὁ ἴδιος ἐκλατινίσῃ τὸ ὄνομά του; Καὶ ποίος ἀδίκησε περισσότερο τὴ γαλλικὴ ἐπιστήμη, ἐγὼ, ποὺ ἔγραψα Casaubonus ἢ ὁ κ. Picard μὲ μιὰ τέτοια κάθε ἄλλο παρὰ ἀμερόληπτη κριτικὴ;